

НАКРЫЦЬ СЛЯДОЧАК: ДА ПЫТАННЯ ПРА БЕЛАРУСКІЯ ФАЛЬКЛОРНЫЯ ЭТНАФРАЗЕМЫ

У беларускім песенным фальклоры намі вылучаны цэлы шэраг песень пра каханне, у якіх сустракаецца матыў, калі маладая закаханая дзяўчына імкнецца «накрыць слядочак» свайго любага, для ілюстрацыі прывядзём радкі некаторых з іх:...*Сарву з таго дуба / Зялёны лісточак, / Накрыю лісточкам мілага слядочак. / Каб раса не ўпала, / Птушкі не брадзілі, / Каб майго мілога Іншы не любілі* [песня 449. «Ой, дубе мой, дубе»: 3, с. 406]; *Паехаў мой мілы, / Не чуць, не відаці. / Выйду за вароты, / Два слядочкі знаці. / Ой, адзін слядочак — / Каня варанога, / А другі слядочак — / Майго міленькага... / Вышчыплю, выламлю / З каліны лісточак, / Буду прыкрываці / Мілага слядочак, / Каб па яго следу / Людзі не хадзілі, / На чужоі старонцы / Дзеўкі не любілі* [песня 450. «Паехаў мой мілы»: 3, с. 407]; *Па бітым гасцінцы / Буду пахаджаці, / Гэтыя слядочкі [каня варанога і дружочка мілога] / Буду прыкрываці. / З вішнёвага саду / Пташачкі ганяці. / Каб ў гэтым садочку / Птушкі не ляталі, / Каб майго мілога / Дружка не кахалі* [песня 452. «Паехаў, паехаў»: 3, с. 408–409]; *Пайду я ў садочак, вырву лапушочак / І вазьму накрыю мілага слядочак. / Каб таго слядочка людзі не тапталі, / Каб майго мілога другі не кахалі* [песня 453. «Ой, паехаў мілы трыма дарогамі»: 3, с. 409];...*Штоб вятры не дулі, / Птушкі не клявалі, / Штоб майго мілога / Другія не кахалі. / Ой, пайду ў садочак / Ды сарву лісточак, / Да панакрываю / Мілага слядочак* [песня 454. «Ой, у полі жыта...»: 3, с. 410]; *Пайду я ў садочак сарву я лісточак / Накрыю мілога ўчараіні слядочак. / Штоб вада не змыла, пташкі не стапталі, / Штоб у майго мілога другія не ўлюблялісь* (запісана ад Шынкарэнка Надзеі Сцяпанаўны, 1925 г.н., в. Тажылавічы) [1].

Вядомы фалькларыст і аўтар-складальнік тома «Песні пра каханне» І.К. Цішчанка, аналізуючы ва ўступе да названага тома прыведзеныя вышэй песні, гаворыць наступнае: «У песні «Паехаў мой мілы», якая мае шматлікія варыянты <...>, запісаныя ў розных рэгіёнах Беларусі, праз унутраны маналог гераіні даецца карціна, у якой самаадданасць дзяўчыны раскрыта з вялікай мастацкай сілай. Развітанні нікольні не прыглушаюць пачуцці ў яе, наадварот, яшчэ болей разгараюцца, фізічна абвастраецца ўспрыняцце навакольнага, усяго, што звязана з дарагім ёй іменем <...>. Звычайны след, пакінуты любімым чалавекам, для гераіні набывае нейкі магічны сэнс і значэнне, становіцца нечым бясконца дарагім, нейкім скарбам, які трэба берагчы і засцерагаць, як і само каханне, ад чужога, нядобрага вока. Якім паэтычным дарам трэба валодаць, каб будзённае, звычайнае, тое, што тысячы разоў сустракаецца ў жыцці, зрабіць фактам паэзіі, напоўніць высокім мастацкім асэнсаваннем» [3, с. 16–17]. Фалькларыст далучае аналізуемы цыкл песняў да песняў, якія раскрываюць і апяваюць тэму вернасці дзяўчыны свайму любаму. Але далёка не ва ўсім мы можам пагадзіцца з аўтарытэтным даследчыкам песеннай спадчыны беларусаў.

На нашу думку, у дадзеных песнях мы выразна бачым фальклорную этнафразему «накрыць слядочак», якая нікольні не апявае (або ва ўсялякім выпадку не столькі апявае) тэму вернасці дзяўчыны свайму каханню і не разглядае след любага як якісьці незвычайны паэтычны скарб, а ўзыходзіць генетычна да рэальных вераванняў нашых продкаў у магчымасць уздзеянча на чалавека праз яго след, да канкрэтных магічных дзеянняў, якія мелі, бяспрэчна, і абярэговую функцыю ў тым ліку, але і павінны былі якраз

забяспечыць вернасць ёй юнака або вярнуць яго каханне, паколькі ўсе песні з гэтай этнафраземай утрымліваюць якраз сюжэт пра тое, што ён пакідае сваю любую, ад'язджае ў дарогу і найчасцей усё ж здраджвае ёй.

Справа ў тым, што «як і лютэркавы адбітак, след, паводле традыцыйных ўяўленняў, свайго роду двойнік усякай цялеснай існасці, які можа ад яе аддзяляцца» [2, с. 446], а таму праз след можна было несвядома або свядома, з пэўнымі мэтамі ўздзейнічаць на чалавека. Вось што, напрыклад, пісаў пра гэта Барыс Сачанка ў сваім эсе «Вечны кругазварот»: «Спосабаў, як каго зачараваць, дзясяткі, сотні... Гэта і сляды, якія ты пакідаеш усюды на полі і ў лесе і якія можна «ўзяць»... І калі хто табе чаго наробиць, мучыцца будзеш да самага скону ці пакуль іншага чараўніка не знойдзеш і той не выратуе, не адчаруе ад тых чараў, якімі цябе зачаравалі... Чараўнікі маглі не толькі пакараць, але і памагчы. <...> Скажам, дзяўчына пакахала хлопца, а ён на яе нават не глядзіць. Ідзі да чараўніка ці чараўніцы — і яны памогучь. Ды так, што хлопец вачэй зводзіць не будзе з дзяўчыны, след у след хадзіць будзе, пакуль не жэніцца, замуж дзяўчыну не забярэ...» [5, с. 76].

Такім чынам, як бачым, след выкарыстоўваўся і ў любоўнай магіі. Напрыклад, «дзяўчына брала зямлю са следа каханага, клала яе ў гаршчок і саджала кветкі. Такім чынам, лічылі, яна зможа прываражыць абранніка. Але часцей маніпуляцыі са следам у любоўнай магіі кіраваліся на помсту хлопцу, што здрадзіў, пакінуў. Так, паленне зямлі са следа мусіла выклікаць пакуты нявернага. Асабліва відавочныя шкаданосныя намеры ў наступных дзеяннях са следам: калі чараўніца хацела загубіць чалавека, то яна вымала след з-пад нагі і замазвала яго ў печ. Чалавек, у якога забралі след, хутка павінен быў ссохнуць. Каб адпомсціць хлопцу, які адмовіўся ад шлюбу, маці дзяўчыны закопвала яго след у магілу першага памерлага ў сям'і дзіцяці. Калі пакласці зямлю са следа за кару дрэва, у чалавека пачнуць балець ногі» [2, с. 446]. Небяспечным бачылася і ступанне ў чыйсьці след, што вяло да трапляння пад уплыў да той асобы. Ступанне ў зачараваны след чараўніцы вяло да страты розуму [2, с. 446]. «Каб хлопец адслужыў у войску і вярнуўся дадому жывым і здаровым, у час яго провадаў у войска выконвалася наступнае рытуальнае дзеянне: правай босай нагой хлопец пакідаў на зямлі каля парога выразны адбітак, маці збірала зямлю са ступні ў чыстую хусціну, завязвала на два вузлы і несла ў хату, каб захоўваць на покуці ўвесь тэрмін вайскавай службы» [2, с. 446].

Такім чынам, з аднаго боку, паходжанне і змест фальклорнай этнафраземы «накрыць слядочак» можна звязаць з абярэгавай магіяй, а з іншага боку, — з магіяй любоўнай. Накрываючы след, дзяўчына імкнецца забяспечыць у тым ліку вернасць ёй юнака або вярнуць таго, хто ўжо яе пакінуў, у многіх выпадках, каб пазбегнуць перасудаў і асуджэння яе самой іншымі людзьмі: *Каб <...> На чужой старонцы дзеўкі не любілі, / Мяне маладую за ім не судзілі. / Судзілі, судзілі / Старыя й малыя, / Цяпер пачынаюць / Хлопцы маладыя...* [песня 450. «Паехаў мой мілы»: 3, с. 407]; *Варажэнькі кажучь, чаму я не плачу, / Выйду на вуліцу, сцежачкі не бачу. / Варажэнькі кажучь, што я не журуся, / Выйду на вуліцу, ад ветру валюся. <...> Ўстану раненька, ўмыюся беленька, / Чыста апрануся, слязамі зальюся* [песня 453. «Ой, паехаў мілы трыма дарогамі»: 3, с. 409–410]. Песні такога тыпу не апяваюць шчаслівае каханне і вернасць маладой дзяўчыны, а паказваюць на

яе пакуты праз тое, што выбраннік развітваецца з ёй, пакідае яе па розных прычынах. І нават «накрыты ёй слядочак», часта ўжо не праз каханне, а праз адчай, далёка не заўсёды спрацоўвае.

Песня «Ой, дубе мой, дубе» заканчваецца наступнымі радкамі: *Яны палюбілі / Ды пачаравалі: / Несалёну рыбку / Вячэраць давалі* [песня 449. «Ой, дубе мой, дубе»: 3, с. 406]. Вобраз рыбы, як вядома, у традыцыйнай культуры і ўяўленнях беларусаў мае якраз надзвычай насычаную эратычна-шлюбную сімволіку, а фразеалагічны эўфемізм *есці рыбу* — сінанімічны фразеалагізму *паіць каня*, які падрабязна разгледжаны прафесарам У. І. Ковалем, і ўказвае непасрэдна на інтымныя стасункі паміж мужчынам і жанчынай. Пацвярджэннем сказанага з'яўляюцца і тэксты іншых песень беларускага народнага фальклору: *Эй, Лука мая зялёная, / Рыбка салёная... / На Луку хлопчыкі рыбку пякуць, / Дзевачкам есці даюць...; Дзе, Купала, начавала? / — Начавала ў Івана. / — Што, Купала, вячэрала? / — Вячэрала рыбку з перцам, / Легла спаць са шчырым сэрцам; Я яму рыбку з перцам, / Ён мяне ўсім сэрцам... і да г.п.* [2, с. 416]. Ды і пачынаецца песня «Ой, дубе мой, дубе», па-сучаснаму кажучы, «любоўным трохкутнікам»: *...Ой, на табе, дубе, / Два галубы гудзе. / Ой, трэцяя галубка / Па саду жаркоча. / Любіў казак дзеўку, / А цяпер не хоча* [песня 449. «Ой, дубе мой, дубе»: 3, с. 406].

Такім чынам, усё прааналізаванае не дазваляе нам гаварыць адназначна пра тое, што ў песнях такога тыпу апяваецца вернасць і самаахвярнасць закаханай дзяўчыны (хаця мы не можам гэтага і адмаўляць), хутчэй яны ўказваюць на трагедыйнасць адчаю пакінутай любым дзяўчыны па розных прычынах і яе адчайныя намаганні вярнуць і зберагчы яго каханне, якое магло быць перарвана ў тым ліку і актам любоўнай магіі з боку іншай асобы (*яны палюбілі ды пачаравалі*).

Песня з гэтага ж цыкла, запісаная на Магілёўшчыне, — «Пайду я ў садочак» — прама гаворыць пра здраду жанатага мужчыны сваёй жонцы: *Адна палюбіла, дай начаравала, / Несалёну рыбу вячэраць даравала. / Вячэрай, казача, да ты не сцясняйся, / Калі няма жонкі, са мною кахайся. / Ёсць у мяне жонка, да на дальняй Украіне, / Разбітае сэрца на дзве палавіны. / Ёсць у мяне жонка, шчэ й дзетачак двое, / Шчэ й дзетачак двое, чарнявы абое* [1]. Трагедыйнасць лёсу здраджанай замужняй жанчыны ў цытаванай песні ўзмацняецца двойным сімвалам нешчаслівай маладой жанчыны і яе горкай долі: *Ляцела зязюля з гары ў даліну, / Каля маёй хаты села на каліну. / Села на каліну, стала кукаваці, / А я маладзенька выходзіла з хаты. / Выходзіла з хаты ў зязюлі пытаці: / «Да чаго ж ты, зязюля, да чаго ж ты кукуеш, / А ці ж ты, зязюля, маё гора чуеш?» / Што б я не чувала, што б я не кувала, / Табе, маладзенькай, жалю не давала* [1]. З аднаго боку, гэта вобраз-сімвал зязюлі — абяздоленай жанчыны, жанчыны-гаротніцы, пакутніцы і ўвасабленне жаночай адзіноты [гл. больш дэтальна: 4]. З іншага боку — фальклорны вобраз-сімвал каліны — зноў жа нешчаслівай маладой жанчыны і яе долі, які ўзыходзіць да ўяўленняў пра каліну як нешчаслівае дрэва, цесна звязанае з ніжняй сферай, з тагасветам і проціпастаўленае шчасліваму Дрэву жыцця: *Каліна — дрэва нешчаслівае: / У карані каліну над вадою мыець, у карані. / Серадзі каліну чарвяк точыць, серадзі. / У цвяту каліну дзеўкі ламалі, у цвяту. / Ягаду каліну птушкі клявалі, ягаду...* [2, с. 212]. Да таго ж, вядомыя міфалагічныя ўяўленні пра паходжанне гэтага дрэва ад жанчыны, якая загінула ці то ў выніку закліцця, ці то нешчаслівага кахання, ці то ахвярапрынашэння [2, с. 212].

Такім чынам, фальклорная этнафразема «накрыць слядочак», якая з'яўляецца адным з цэнтральных вобразаў-матываў цэлага цыкла песень пра

каханне, мае досыць багаты, насычаны змест і генетычна можа ўзыходзіць да абярэгавай і любоўнай магії. А песні з утрыманнем гэтай этнафраземы, на нашу думку, не столькі апяваюць жаночую вернасць, а паказваюць на трагедыянасць лёсу і ўнутраных перажыванняў пакінутай дзяўчыны.

ЛІТАРАТУРА

1. Край Магілёўскі. Культура. Мастацтва. Літаратура [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.library.mogilev.by/kray/Culture/r2p26.html>. – Дата доступу: 10.02.2014.
2. Міфалогія беларусаў: Энцыклапедычны слоўнік / Склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011.
3. Песні пра каханне / Склад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і камент. І. К. Цішчанкі; Рэд. тома А. С. Фядосік, Г. І. Цітовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978.
4. Садоўская, А.Л. Этналінгвістычная інтэрпрэтацыя фальклорных тэкстаў // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі: матэрыялы Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 75-годдзю з Дня нараджэння Г. М. Малажай // рэд. кал.: М. І. Новік і інш. – Брэст: Альтэрнатыва, 2013. – С. 285–289.
5. Сачанка, Б. Вечны кругазварот // Хойнікшчыны спеўная душа: народная духоўная культура Хойніцкага краю: фальклорна-этнаграфічны зб. / пад агул. рэд. В. С. Новак. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. – С. 23–83.